

НАПРАВЛЕНИЕ
“БЪЛГАРСКА ИСТОРИЯ”

Петко Ст. Петков / Petko St. Petkov

ЕКЗАРХ АНТИМ I И ЕПИСКОП КЛИМЕНТ
БРАНИЦКИ ЗА АКТУАЛНИТЕ ПРОБЛЕМИ
НА БЪЛГАРСКАТА ПРАВОСЛАВНА ЦЪРКВА
СЛЕД БЕРЛИНСКИЯ КОНГРЕС 1878 г.

*Exarch Antim I and Bishop Clement Branitski on the
Current Problems of the Bulgarian Orthodox Church
after the Congress of Berlin in 1878*

The article examines the memorandum drawn up by Bishop Clement Branitski and sent by him and Exarch Antim to prince Alexander Dondukov in September 1878. The author analyzes the problems, posed by the two prelates to the Russian Imperial Commissioner concerning the structure and management of the Bulgarian Orthodox Church under the considerably changed political conditions after the war of 1877-1878 and the Treaty of Berlin.

Key words: Bishop Clement Branitski, Exarch Antim, Bulgarian Orthodox Church

Един от въпросите, които възникват след Берлинския конгрес, е свързан с бъдещото устройство и управление на БПЦ. Веднага след приключването на международния форум по този въпрос вземат отношение видни представители на българския политически и църковен елит. На 6.VIII.1878 г. проф. М. Дринов, управляващ Отдела за народното просвещение и духовните дела към Съвета на императорския руски комисар, изпраща записка до княз А. Дондуков, озаглавена “Българският черковен въпрос и Берлинския договор”¹. С нея той се опитва да убеди княза, че ако българското население в неосвободените земи (Македония и Южна Тракия) остане без единородни духовни пастири, е много вероятно то да бъде увлечено от католическата пропаганда и да се отдели от източноправославната общност. В началото на август с.г. и екзарх Йосиф се обръща с поверително изложение до руския императорски комисар, в което

след като го запознава с национално-политическия характер на българския църковен въпрос, настоява да се запази приложимостта на фермана от 1870 г. и да се възстановят правата на Екзархията върху всички български епархии².

Третият подобен документ според някои от досегашните изследвания е записката на Антим I до Дондуков от 15.IX.1878 г.³ Новооткрити архивни материали дават основание да се приеме, че автор на проекта на това изложение е не бившият екзарх, а Браницкият епископ. В архива на Климент е запазен оригиналният ръкописен първообраз на записката, съставен от него и изпратен до Видинския митрополит Антим⁴. В писмо до Браницкия епископ от 2.XI.1878 г. бившият екзарх го уведомява, че е получил прощението с подписа му и е връчил препис от него на Дондуков. Той му благодари за положените усилия при съставянето на записката и го уверява, че вижда в негово лице “една от най-ревностните души, които са готови да принесат себе си жертва за интересите на черквата и които след време ще бъдат едни от скъпоценните ѝ накити”⁵. Това писмо потвърждава тезата, че записката е съставена от Климент.

Липсата на достатъчни документални свидетелства за дейността на епископ Климент през лятото и ранната есен на 1878 г. правят документа ценен извор за отношението му към редица актуални обществено-политически въпроси. Още в началото на изложението Климент ясно декларира убеждението си за високоотговорната обществена мисия на духовенството. Той изхожда от принципното положение, че “подобрието на нравствено-религиозния живот на народа ни съставлява една от главните и крепките основи за неговото преуспяване във всяко друго отношение”, а до 1878 г. именно “Екзархията стана център на нравственорелигиозното единство на всички българи”⁶. Авторът изяснява причините за тежкото състояние, в което е изпаднала БПЦ: 1. Дългогодишната борба срещу друга църковна институция, която заедно с целенасочената прозелитистична политика на западните държави (проникването на католицизма и протестантизма на много места в България) е “отслабила религиозната чистота на българския народ”; 2. Изключително неблагоприятните промени, наложени от Берлинския договор, са откъснали от Отечеството, а следователно и от диоцеза на Екзархията, няколко български епархии. По-нататък Климент изтъква тревогата си, че след започването на войната е нарушен каноничният (залегнал и в Екзархийския устав от 1871 г.) принцип за колективно управление на БПЦ. Според него Екзархията “е без надлежно началство”. Тя се управлява почти еднолично от Йосиф I (“поставен повече под влиянието на бившето турско правителство и някак не според Екзархийския устав”⁷), а не от Св. Синод, на който екзархът е само председател⁸. Оттук според Климент произтичат повечето трудности в управлението на църквата: архиереите не знаят как да възприемат разпорежданията на Йосиф I, не са наясно в сила ли е все още уставът от 1871 г.

Друг важен въпрос, който според Климент трябва да бъде обсъден и по възможност решен, е този за ненормалното междуцърковно положение на

Българската екзархия, създадено заради обявената през 1872 г. схизма. Тя пречи на необходимото единение на БПЦ с другите православни църкви и затруднява духовното общение с българите, преминаващи в съседни православни държави и по-конкретно с българите от Северна Добруджа, чийто духовен пастир все още е Браницкият епископ⁹.

С особено внимание Климент разглежда проблема за духовното единство на всички българи, което до 1878 г. е гарантирала именно Екзархията. Той изразява основателното си опасение, че политическото разпокъсване на българската нация, наложено от Берлинския договор, ще засегне и духовната ѝ цялост. От една страна ще бъдат откъснати от екзархийския диоцез епархиите, преминаващи към Румъния и Сърбия, а от друга – българите, оставащи в Османската империя, могат да потърсят отчаян изход от тежкото си положение като “прегърнат уния с което и да е от другите неправославни вероизповедания”¹⁰. Всичко това налага “да се обърне внимание на устрояването на църквата ни, така щото да се даде на нея възможност да действа и тя за нравственорелигиозното улучшение на нашия народ и за неговото духовно единение” (к. м. – П. П.), за да не стои Екзархията “бездейтелна в едно таквози критическо за църквата ни и за духовното ни единство време”. Накрая Климент формулира основното си искане към императорския руски комисар: да позволи свикването на едно събрание от духовни и светски лица, които да обсъдят и предложат мерки за подобряване положението на БПЦ – нормализиране на нейното вътрешно управление и разрешаване на най-острите ѝ проблеми: издръжката на свещениците, възстановяването на християнските храмове, подобряване образованието на клира¹¹.

Анализиращият исторически документ е показателен не само за обществено-политическите възгледи на своя автор. Сравнението на проекта с окончателния вариант на записката, връчена от Антим I на княз Дондуков през октомври 1878 г., показва, че бившият екзарх напълно се е доверил на младия епископ. Двата текста са почти напълно идентични¹². Следователно Климент още тогава се е ползвал с доверието на най-влиятелните княжески архиереи, тъй като по всичко личи, че изложението до Дондуков, съставено от него, е съгласувано освен с Антим I и с митрополит Симеон¹³.

Аргументираното изложение на проблемите, стоящи пред БПЦ, в записките, съставени от М. Дринов, Йосиф I и Климент, повлиява силно върху позицията на руския императорски комисар по българския църковен въпрос. Веднага след като се запознава с последния документ княз Дондуков се разпорежда по време на Учредителното събрание в Търново да се свика съвещание от “бележити хора”, което да обсъди въпроса за устройството и управлението на църквата¹⁴. Но той е длъжен да се съобразява и с инструкциите на Петербург по продължаващия българо-гръцки спор и бъдещата съдба на Екзархията. А през лятото и есента на 1878 г. те не са в полза на българите. Официалната руска

позиция е недвусмислено заявена в писмата на зам.-външния министър Н. К. Гирс до Дондуков. Той уведомява императорския комисар, че чл. 62 от Берлинския договор¹⁵, предоставящ религиозна автономия на поданиците на султана, не се отнася за Българската екзархия заради непризнатата ѝ канонична самостоятелност и обявената схизма¹⁶. А Йосиф I, М. Дринов, Климент и Антим обосновават предложенията си за запазване духовното единство на българския народ в границите на Екзархията именно с този текст от договора. Още повече че и в разговорите им с различни руски представители неговата приложимост не е поставяна под съмнение. Правителството в Петербург наистина е обезпокоено от възможното активизиране на чуждите религиозни пропаганди в Македония и Южна Тракия. Но то е склонно да им се противопостави не чрез укрепване на българския елемент в тези области (т.е. покровителствайки Екзархията и пълното приложение на фермана от 1870 г.), а като подтиква българите към компромис с Цариградската патриаршия по следния модел: преминаване на македонските и тракийските епархии към диоцеза на Вселенската църква и преместване на екзархийското седалище в столицата на княжеството срещу вдигане на схизмата, признаване каноничната самостоятелност на БПЦ и възстановяване на източноправославното единство¹⁷.

Независимо от получените инструкции да не поощрява стремежите на българите към църковна самостоятелност “без съглашение с Патриаршията”, впечатлен от убедителните изложения на българските архиереи до него, княз Дондуков отстоява своето гледище по църковния въпрос. В доклада си до руския външен министър от края на декември 1878 г. той пише: “Аз считам за свой дълг да посоча, че препоръчания в тези наставления (на министерството – б.а. П.П.) начин на действие от наша страна не ще доведе до очакваните последствия, защото като изучих обстойно новата фаза на църковната разпра между гърци и българи, аз стигнах до дълбокото убеждение, че тази разпра никога не ще бъде изгладена по мирен начин и че по-нататъшното от наша страна отстранение от нея може да доведе до отпадане от православието на цялото българско население в Македония”¹⁸.

Особеното уважение на императорския комисар към Климент проличава не само в докладите му до руското външно министерство, където Браницкий епiscop е характеризирани като един от “най-просветените български архиереи”¹⁹, но и в отношението към него като подходящ организатор и ръководител в областта на просветното и духовното дело. Основавайки се на опасенията, изложени в записките до него от лятото и есента на 1878 г., и с цел “да се помогне на българската църква във възможно по-скоро време да преодолее противодействията срещу нея на западните пропаганди” императорският комисар се разпорежда да се възстановят двете духовни училища в Лясковец и Самоков. За ректор на първото от тях е поканен Климент Браницкий. За тази цел от името на княз Дондуков М. Дринов се обръща към екзарха “да възложи на

епископ Климент устройството на Лясковското духовно училище”²⁰. Във връзка с новото си назначение Климент напуска Доростоло-Червенска епархия и от септември 1878 г. се установява в Търново.

БЕЛЕЖКИ

¹ Народна библиотека “Св. св. Кирил и Методий”. – Български исторически архив (НБКМ–БИА), ф. 111, оп. 1, а. е. 22, л. 124–136.

² НБКМ–БИА, ф. 111, оп. 1, а. е. 369, л. 46–53; **Петков, П. Ст.** Записка на екзарх Йосиф I от 1878 г. върху историята на българския църковен въпрос. – Истор. преглед, 1993, № 3, 121–131.

³ **Въргов, Хр.** Конституцията на Българската православна църква. История и развой на Екзархийския устав 1871–1921. – София, 1921, 18–21. Авторът публикува част от записката, която според него е дело на Антим I и е изпратена на Дондуков на 15.IX. 1878 г. През 1973 г. Д. Леков публикува също част от документа като писмо на Климент до княз Дондуков, без да посочва предназначението на това изложение. – Литературен архив. Т. V. Из архива на Васил Друмев Климент Търновски. Ръкописи, материали и документи. Подбрал и подготвил Дочо Леков. – София, 1973, 184–186.

⁴ Научен архив на Българската академия на науките (НА БАН), ф. 54 к, оп. 1, а. е. 45, л. 12–15.

⁵ НА БАН, ф. 54к, оп. 1, а. е. 288, л. 1–2.

⁶ НА БАН, ф. 54к, оп. 1, а. е. 45, л. 12.

⁷ В този случай епископ Климент има предвид факта, че Ловчанският митрополит Йосиф е избран през 1877 г. за екзарх в нарушение на чл. 15, 17, 18 от Екзархийския устав от 1871 г.: не е управлявал епархия “поне пет години”, няма богословско образование (т. 4 и 6 от чл. 15); не е спазена процедурата за избор по чл. 17 и чл. 18. – Устав за управлението на Българската екзархия. Цариград, 1874, 4–5; **Петков, П. Ст.** Документи за Новата история на България XIX – началото на XX век. – В. Търново, 2002, с. 44.

⁸ НА БАН, ф. 54 к, оп. 1, а. е. 45, л. 13.

⁹ Пак там, л. 14.

¹⁰ Пак там.

¹¹ Пак там, л. 15.

¹² Единственото различие между тях е добавеният от Антим I последен абзац в записката, връчена на Дондуков, в който той го уверява, че гледа с прискърбие “как моите трудове, които аз употребявах за народната наша църква и въобще всичко, изработено от мене по духовното управление, се оставят настрана” – **Въргов, Хр.** Цит. съч., с. 21.

¹³ Пак там. През 1950 г. митрополит Кирил Пловдивски изказва мнение, че записката е съставена от Симеон Варненско-Преславски, но не прилага никакви аргументи и доказателства за това. Бъдещият български патриарх Кирил с основание заключава, че записката “изразявала схващането на групата владици от княжеството”, която освен че се стреми да съхрани духовното единство на българите, държи за осъществяването му в границите на православните канони, за разлика от другата група архиереи – “плов-

дивската”, начело с екзарха, – която с оглед национално-политически цели се отнасяла “гъвкаво”, т.е. не винаги се съобразявала с църковно-каноническите разпоредби. – **Пловдивски Кирил**. Панарет митрополит Пловдивски (1805–1883). – София, 1950, с. 402.

¹⁴ Пак там; Кореспонденция по Министерството на външните работи и изповеданията. София, 1880, 56–59.

¹⁵ Според чл. 62 от Берлинския договор “никаква пречка не ще може да бъде направена било на йерархическата организация на различните верски общини, било на техните отношения с духовните им началници”. – **Генов, Г. П.** Международни актове и договори, засягащи България. – Годишник на СУ, Юрид. фак., 34, 1939, 324–325.

¹⁶ Освобождение Болгарии от турецкого ига. Сб. документов. Т. III, М., 1967, 291–292.

¹⁷ Архив на Църковноисторическия и архивен институт (АЦИАИ). Протокол на екзархийските писма, ч. V, 1878–1880, л. 79–80; **Български екзарх Йосиф I**. Дневник. – София, 1992, 71–72. За действителното съдържание на руската политика за поддържане “единството на православие” и за корисното отношение на руската дипломатия към схизмата и българо-гръцкия църковен спор до и през 1878 г. вж.: **Тодев, И.** Граф Игнатиев и принципът за единство на православие. – Истор. преглед, 1991, № 7, 77–90; **Петков, П. Ст.** Записка на екзарх Йосиф I от 1878 г..., 121–125.

¹⁸ Централен държавен архив (ЦДА), ф. 166, оп. 1, а.е. 58, л. 18; Срв. **Въргов, Хр.** Цит. съч., 23–24.

¹⁹ ЦДА, ф. 166, оп. 1, а.е. 58, л. 21.

²⁰ НА БАН, ф. 54 к, оп. 1, а. е. 383, л. 1; **Митрополит Климент (Васил Друмев)**, Автобиографични бележки. – Духовна култура, 1951, кн. 9–10, с. 4; **Петков, П. Ст.** Климент Браницки и Търновски (Васил Друмев) – архиерей и държавник 1878–1901. В. Търново, Изд. ПАН–ВТ, 2000, с. 141 сл.